

Ю.Л. Скляр, к.б.н., доцент, Сумський національний аграрний університет

С.С. Бєлан, Сумський національний аграрний університет

Ю.І. Литвиненко, к.б.н., доцент, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка

Охарактеризовані природні комплекси заплави р. Сейм поблизу озера Блюдо в межах Духанівської сільської ради Конотопського району. Визначена доцільність надання зазначеній території статусу об'єкта природно-заповідного фонду – ландшафтного заказника «Блюдо». Запропоновано природоохоронний режим проектного заказника.

Ключові слова: ландшафтний заказник, р. Сейм, охорона природи, природні комплекси річкових заплав

Постановка проблеми у загальному вигляді. Фрагментованість природних комплексів на території України в даний час досягла критичної межі. Стан біологічного і ландшафтного різноманіття, запасів чистої та придатної для використання населенням води, постійно погіршується, тому їхнє збереження стало одним із головних пріоритетів розвитку суспільства та національної екологічної політики України [1-3]. Важливими елементами в системі забезпечення збереження природних комплексів, біорізноманіття та водних запасів держави є заплави великих та середніх річок. Вони, на відміну від заплав малих річок, лучних, степових та інших ландшафтів представлених на вододілах річок, меншою мірою антропогенізовані. Крім того, річкові заплави є інтразональними природно-територіальними комплексами, що забезпечують вільний обмін генетичним матеріалом між різними територіями, часто залишаючись єдиними сполучними ланками між різними «острівними» центрами біорізноманіття держави чи навіть континенту. В зв'язку з чим охорона ділянок річкових заплав від надмірного антропогенного впливу є важливою складовою в збереженні природних комплексів, їх біорізноманіття, а також рекреаційного потенціалу території та, взагалі, підтримання такого стану навколишнього природного середовища, якій може забезпечити громадянам реалізацію їх права на чисте і безпечне для життя довкілля.

Одним із способів охорони та збереження природних комплексів є створення об'єктів природно-заповідного фонду різних категорій. Розширення мережі таких об'єктів в межах Сумської області передбачено «Комплексною програмою охорони навколишнього природного середовища Сумської області до 2015 року» (далі – Програма) [4]. В сучасних умовах вільного ринку та приватної власності на землю подальший розвиток мережі заповідних об'єктів можливий лише при тісній співпраці вчених біологів, географів, екологів з органами місцевого самоврядування, спеціалістами водного та лісового господарства, землевпорядниками і т. ін. Зокрема на виконання зазначеної Програми

групою спеціалістів було досліджено частину заплави р. Сейм в межах Сумської області та виявлено ряд цікавих в біологічному, ландшафтному, науковому, природоохоронному, еколого-просвітницькому та рекреаційному аспектах територій, які доцільно надати статус особливої охорони. Одним з таких об'єктів є територія в заплаві р. Сейм навколо заплавного озера Блюдо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження заплави р. Сейм в різних її частинах проводяться науковцями вже протягом багатьох десятиліть. Особливу увагу у дослідників в другій половині минулого століття викликали заплавні луки Сейму [5-7] в тому числі й з погляду їхньої біологічної продуктивності [8]. Загальну ж характеристику р. Сейм та її заплави можна знайти в виданнях енциклопедичного, довідкового характеру та в науково-популярній літературі природоохоронного спрямування [9-11]. На початку нашого століття в заплаві р. Сейм продовжували проводитись дослідження спрямовані на вивчення, як лучних фітоценозів та їхньої раритетної флори, так і вищої водної рослинності, флори та стану популяцій окремих видів макрофітів [12-15]. В той же час літературні дані які б характеризували стан природних комплексів саме в районі озера Блюдо відсутні.

Формування цілей статті. За даними власних польових досліджень надати інформацію про важливу в природоохоронному, біологічному, ландшафтному, гідрологічному, науковому та рекреаційному аспектах природну територію. Визначити доцільність та необхідність надання зазначеній території статусу об'єкта природно-заповідного фонду України – ландшафтного заказника місцевого значення.

Виклад основного матеріалу. Заплавне озеро Блюдо розташоване в Конотопському районі на відстані 3 км. у північно-східному напрямку від с. Духанівка.

За фізико-географічним районуванням України ця територія належить до Конотопсько-Путівльського фізико-географічного району Північно-Полтавської височенної області Лісостепової природної зони Східно-Європейської рівнини [16].

За геоботанічним районуванням досліджена територія належить до Глухівсько-Орловського округу Сердньоросійської підпровінції Східно-Європейської провінції Європейської широколистяної лісової області [17].

Річка в межах об'єкту сильно меандрує, в її течії часті плеса чергуються з перекатами а обривисті береги – з намивами піску. Висота річкових обривів, а відповідно і заплави над рівнем води в межах, близько 4 м.

Староріччя представлені водоймами, як повністю, так і частково відділеними від річки. Вони знаходяться на різних стадіях заростання водною рослинністю. На правому березі річки на відстані 500 м на північний-схід від оз. Блюдо староріччя Сейму фактично утворює острів витягнутий з півночі на південь майже на 400 м., а з заходу на схід – 200 м.

Прибережно-захисні смуги для річки Сейм встановлені шириною 100 м і зайняті переважно деревно-чагарниковою та частково лучною рослинністю, в незначній мірі намівним піском. За межами прибережної захисної зони розташовані розпайовані землі, які зараз вже майже не можливо включити до складу проектного заказника.

Рослинний покрив прибережної смуги представлений в основному формаціями *Poeta pratensis*, *Elytrigietea repentis*, ближче до заплавної водойми та у зниженнях рельєфу - *Poeta palustris*, *Cariceta acutiformis*. У складі травостою значна роль належить: *Leontodon autumnalis* L., *Galium mollugo* L., *Medicago lupulina* L., *Taraxacum officinale* F.H. Wigg., *Convolvulus arvensis* L. та ін. Подекуди проективне покриття цих видів становить 20 – 30%.

З незначним проективним покриттям (2-5%) наявні види: *Alopecurus pratensis* L., *Eryngium planum* L., *Rumex confertus* Willd., *Plantago lanceolata* L. *Plantago major* L., *Ranunculus acris* L., *Oenothera biennis* L. та ін.

Поодинокі зустрічаються: *Bromopsis inermis* (Leyss.) Holub, *Cichorium intybus* L., *Silene silaus* (L.) Schinz et Thell., *Potentilla argentea* L., *Chamaenerion angustifolium* (L.) Scop., *Equisetum arvense* L., *Agri-monium eupatoria* L., *Achillea submillefolium* Klok. et Krytzka, *Artemisia absinthium* L., *Lycopus exaltatus* L., *Linaria vulgaris* Mill., *Veronica chamaedrys* L., *Althaea officinalis* L., *Pteris aquilina* L. та ін.

В заплаві наявні ділянки лісової рослинності. В складі їх деревного ярусу домінують *Salix fragilis* L., *Populus alba* L., *Pyrus pyra-mister* Burgsd. Зустрічається *Ulmus laevis* Pall., *Acer platanoides* L., *Acer negundo* L. та ін. В чагарниковому ярусі найбільш поширеними є *Rubus caesius* L., *Salix caprea* L., *Salix cinerea* L., *Salix triandra* L.

Прибережно-водну рослинність в затоках та руслі р. Сейм репрезентують асоціації: *Glycerietum* (maximae) purum і контактні

угруповання даної асоціації з *Nuphar lutea* (L.) Sm. та *Nymphaea candida* J. Presl et C. Presl., *Sagittarietum* (sagittifoliae) purum, *Sagittarietum* (sagittifoliae) nupharosum (luteae), *Nuphare-tum* (luteae) purum, *Nuphare-tum* (luteae) nymphaeosum (candidae), *Nuphare-tum* (luteae) ceratophyllosum (demersi), *Nuphare-tum* (luteae) ceratophyllosum (submersi), *Nuphare-tum* (luteae) potamogetosum (perfoliati), *Nymphaeetum* (candidae) purum, *Nymphaeetum* (candidae) ceratophyllosum (demersi), *Ceratophylletum* (demersi) purum та інші. Серед цих угруповань, крім домінантних видів, зустрічаються: *Sparganium erectum* L., *Scheuchzeria palustris* L., *Typha latifolia* L., *Typha angustifolia* L., *Nymphaea alba* L., *Hydrocharis morsus-ranae* L., *Spirodela polyrrhiza* L., *Lemna minor* L., *Potamogeton lucens* L., *Ceratophyllum submersum* L.

З рідкісних водних макрофітів виявлено декілька особин *Salvinia natans* (L.) All., що зростали в угрупованні асоціації *Sagittarietum* (sagittifoliae) nupharosum (luteae) на вході в невелику затоку.

Власне озеро Блюдо має майже правильну округлу форму в діаметрі близько 100 м. За походженням це озеро старичного типу. Водойма має дуже мулисте дно, з шаром мулу 40 - 50 см і глибиною в центральній частині понад 2 м.

На березі водойми та в прибережній смузі до глибини 80 – 90 см переважають угруповання асоціацій *Sparganietum* (erecti) purum, *Phragmitetum* (australis) purum, *Sparganietum* (erecti) glyceriosum (maximae), *Glycerietum* (maximae) purum var. *Sagittaria sagittifolia*, *Bolboschoenus maritimus* (L.) Palla, *Glycerietum* (maximae) oenanthesum (aquaticae) три останні угруповання зустрічаються не часто.

За поясом повітряно-водної рослинності, до глибини 130 – 150 см зростають угруповання справжньої водної рослинності з асоціацій *Nuphare-tum* (luteae) purum, *Nuphare-tum* (luteae) ceratophyllosum (demersi), *Ceratophylletum* (demersi) purum. Цей пояс утворює майже суцільну смугу шириною від 1 до 2 м.

Далі, до глибини 190 – 200 м, окремими куртинами представлені угруповання асоціацій *Nymphaeetum* (candidae) purum та *Nuphare-tum* (luteae) purum.

В цілому, оточене барвистим різнотрав'ям, із значним плесом чистої води по центру, а вздовж краю - зі смугою білих та жовтих квітів латаття та глечиків на тлі зелених округлих плям з листя цих видів, озеро має дуже гарний естетичний вигляд.

Висновки. Досліджена територія є частиною збереженого типового ландшафту річкової заплави, що включає в себе і русло ріки Сейм. Вона знаходиться фактично на межі Лісової та Лісостепової зон України і включаючи в себе елементи природи, які відповідають кожній з них.

Серед водної флори на дослідженій території виявлено рослину занесену до Червоної книги України – *Salvinia natans* та регіонально рідкісні види *Nymphaea alba*, *Nymphaea candida*. Крім того тут виявлено угруповання *Nupharetum* (luteae) *ceratophyllosum* (submersi) занесене до Зеленої книги України.

Зважаючи на природоохоронну, наукову, еколого-освітню, рекреаційну цінність території вважаємо за доцільне створити тут ландшафтний заказник місцевого значення «Блюдо», включивши до його складу прибережно-захисну смугу і русло р. Сейм на схід і на північ від озера протяжністю до 1 км.

З метою збереження та невиснажливого використання території проектного заказника,

пропонуємо природоохоронним режимом, в першу чергу, передбачити заборону на: рубки головного користування та прохідні рубки догляду за лісом, влаштування літніх таборів сільськогосподарських тварин, випасання худоби, проїзд автотранспорту, плавання моторними човнами, спеціальне водокористування, геологорозвідувальні роботи, зберігання на території всіх видів отрутохімікатів, роботи що можуть призвести до зміни гідрологічного режиму території. В той же час в заказнику можна дозволити: використання рослинних ресурсів в порядку загального користування, регулювань сінокошення, проведення протипожежних заходів, використання території в рекреаційних та освітньо-виховних цілях.

Список використаної літератури:

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року, № 1264-XII.
2. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 26 грудня 1992 року № 12-92.
3. Постанова Верховної Ради України «Про Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води» від 27 лютого 1997 року N 123/97-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 41, ст.279, 1997, N 42.
4. Рішення Сумської обласної ради від 25.07.2008 р. «Про комплексну програму охорони навколишнього природного середовища Сумської області до 2015 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : / <http://www.oblrada.sumy.ua/dokumenty-oblrady/5-sklykannja/category/32-rishennja-26-sesiji.html>.
5. Мулярчук С. О. Матеріали до характеристики лук заплави р. Сейм / С. О. Мулярчук // Наук. зап. Ніжинського пед. ін-ту. – 1956. – Вип. 7. – С. 53 – 73.
6. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Заплавні луки верхньої та середньої течії Сейму / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, Л. С. Балашов // Укр. ботан. журн. – 1967. – Т. 24, № 1. – С. 88 – 93.
7. Афанасьєв Д. Я. Заплавні луки нижньої течії Сейму / Д. Я. Афанасьєв // Укр. ботан. журн. – 1975. – Т. 32, № 3. – С. 301 – 306.
8. Падеревская И. М. Ботанический состав и урожайность пойменных лугов среднего течения р. Сейма / И. М. Падеревская // Уч. зап. Курского пед. ин-та. – 1966. – 23. – С. 134 – 156.
9. Географічна енциклопедія України. – Т.3. – К., 1993. – 477 с.
10. Стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2007 році (довідь). – Суми: ПКП «Еллада-S», 2008. – 60 с.
11. Заповідні скарби Сумщини / Під заг. редакцією Т. Л. Андрієнко. – Суми : Видавництво «Джерело». – 2001. – 208 с.
12. Козир М. С. Геоботанічна характеристика заплавних лук нижньої течії р. Сейм. / М. С. Козир // Укр. ботан. журн. – 2008. – Т. 65, № 5. – С. 656 – 665.
13. Куземко А. А. Синтаксономічні зміни лучної рослинності заплави річки Сейм на території України / А. А. Куземко, М. С. Козир // Укр. ботан. журн. – 2011. – Т. 68, № 2. – С. 216 – 226.
14. Скляр Ю. Л. Розмірно-віталітетна різноманітність популяцій *Potamogeton natans* L. басейну Десни / Ю. Л. Скляр // Вісник державного агроекоекологічного університету. – 2002. – Вип. № 1. – С. 67 – 70.
15. Скляр Ю. Л. Популяційна структура *Nymphaea candida* J. et C. Presl басейну Десни в межах Північного Сходу України / Ю. Л. Скляр // Укр. ботан. журн. – 2006. – Т. 63, № 4. – С. 495 – 501.
16. Маринич О. М. Удосконалена схема фізико-географічного районування України / О. М. Маринич, Г. О. Пархоменко, О. М. Петренко, П. Г. Шищенко // Укр. географ. журн. – 2003. - № 1. – С. 16 – 20.
17. Геоботанічне районування Української РСР // Т. Л. Андрієнко, Г. І. Білик, Є. М. Брадїс та ін. – К. : Наук. думка, 1977. – 302 с.

Охарактеризованы природные комплексы поймы р. Сейм вокруг озера Блюдо в пределах Духановского сельского совета Конотопского района. Определена целесообразность предоставления указанной территории статуса объекта природно-заповедного фонда - ландшафтного заказника «Блюдо». Предложено природоохранный режим проектируемого заказника.

Ключевые слова: ландшафтний заказник, р. Сейм, охрана природы, природные комплексы речных пойм

The characteristic of floodplain natural systems of Seim river near Lake «Bludo» itthin Duhanivskai village council Konotop district are presented. The feasibility of this territory status object protected areas - landscape reserve "Bludo" are defenited. The protection regime of the designed nature memorial is proposed.

Key words: landscape reserve, Seim river, nature protection, natural systems floodplains

Дата надходження в редакцію: 19.10.2012 р.

Рецензент: Е.А. Захарченко

УДК 630*502.7

ТУЯ ТА ЇЇ ДЕКОРАТИВНІ ФОРМИ У САДОВО-ПАРКОВИХ НАСАДЖЕННЯХ СТУДЕНТСЬКОГО МІСТЕЧКА СУМСЬКОГО НАУ

В.Ю. Жемчужин, Сумський національний аграрний університет

Т.І. Мельник, к.б.н., доцент, Сумський національний аграрний університет

В.П. Чигринець, к.с.-г.н., доцент, Сумське обласне управління лісового та мисливського господарства

Проаналізовано різноманіття садових форм роду туя та їх використання в озелененні студентського містечка Сумського НАУ. Наявність чималого різноманіття форм дасть змогу збільшити кількість отриманого власноруч посадкового матеріалу для покращення естетичних та екологічних характеристик території університету.

Ключові слова: туя, декоративні форми, озеленення, інтродукція.

Постановка проблеми. Вічнозелені туї користуються великою популярністю та набувають дедалі більшого поширення в озелененні. Рід включає шість видів, які походять з Північної Америки та східної Азії. Найбільш широкого застосування у садово-парковому будівництві набула *Thuja occidentalis* Z. (туя західна), інтродукована Дж. Картером у 1534 р. до Європи (Франція) та *Thuja orientalis* L. або *Biota orientalis* End. (туя східна) [1].

Туя західна вважається деревом другої величини з горизонтальним розміщенням гілок. Хвоя з нижньої частини пагона світліша, при ростіранні має специфічний різкий запах ефірних масел. Абсолютно морозостійка, вимагає свіжих та родючих ґрунтів, добре переносить посуху, стійка до диму та газу. Росте повільно, тінювитривала. Прекрасно стрижеється та довго зберігає надану їй форму. Сьогодні відомо близько 120 форм із різними морфологічними показниками та забарвленням. Особливо ціняться форми з пірамідальними кронами та з золотистою та строкатою хвоєю.

Туя східна – дерево третьої величини і нижче пірамідального габітусу. Гілки розміщені у вертикальній площині. Хвоя лускоподібна, луски більш вузькі та загострені, з повздовжньою борозенкою, однакового кольору з обох боків, при ростіранні не має різкого запаху. Менш морозостійка, але придатна до культивування на території України. Маловибаглива до родючості ґрунту, дуже посухостійка, тінювитривала.

У статті узагальнено дані про формове різноманіття туї західної та біоти східної у декоративних насадженнях Сумського НАУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз формового різноманіття видів роду Туя на території студентського містечка Сумського НАУ раніше не проводився, але даний рід є об'єктом багатьох досліджень, оскільки через свою непримхливість до умов зростання, активно використовується у садово-парковому будівництві при створенні насаджень загального та обмеженого користування [5].

Мета досліджень. Основною метою досліджень є систематизування садових форм туї західної та туї східної на території студентського містечка Сумського НАУ.

Вихідний матеріал, методика та умови проведення досліджень. Об'єктом досліджень є формове різноманіття двох видів роду Туя, культивованих на території Сумського НАУ. Дослідження проводили, спираючись на літературні джерела, таксаційні та дендрологічні методи.

Результати досліджень. Туя представлена на території студентського містечка СНАУ двома видами: *Thuja occidentalis* Z. (туя західна) (рис.1) та *Thuja orientalis* L. (туя східна) (рис.2) з різними формами, які можуть бути згруповані за формою крони та за формою і забарвленням хвої.

Туя західна форма пірамідальна (*f. compacta* Carr.) – невисоке дерево пірамідальної форми із яскраво-зеленою блискучою хвоєю.

Туя західна форма рівновершинна (*f. fastigiata* Hort.) – дерево колоноподібної форми з темно-зеленою хвоєю. Характеризується досить швидким ростом: у віці 12 років його висота становить 2,3 м, діаметр крони – 1,5 м, добре плодоносить. Розмножується насінням і живцями.